

| JACOB MCHANGAMA & FREDERIK STJERNFELT: *Men – ytringsfrihedens historie i Danmark*, Gyldendal, København 2016, 1081 sider, 399,95 kr.

Boken *Men – ytringsfrihedens historie i Danmark* presenteres i forordet som et „historisk og principielt argument“ for forfatternes syn på ytringsfrihetens grunnleggende status i moderne liberale demokrati-er (s. 143). Mchangama og Stjernfelt ser ytringsfriheten som den viktigste av frihetsrettighetene i et moderne, demokratisk samfunn (s. 16). Slik de ser det, har ytringsfriheten i Danmark vært „omfattet af en mærkværdig historisk glemsel“ (s. 17). Forfatterne mener ytringsfriheten har for snevre rammer i dagens Danmark og at den trues av en rekke velmenende begrensninger. Formålet med boken er dermed todelt: Den skal gi et samlet overblikk over ytringsfrihetens historie og være et debattinnlegg om ytringsfriheten i dagens Danmark. Spørsmålet blir i hvilken grad de to formålene oppfylles og hvor vellykket denne kombinasjonen av formål er for fremstillingen.

Mchangama og Stjernfelt benytter en vid definisjon av ytringsfrihet. I tillegg til den klassiske, politiske ytringsfriheten, er også spørsmål knyttet til religionsfrihet, forsamlingsfrihet og foreningsfrihet tatt inn i fremstillingen. Forfatterne begrunner dette med at de i stor grad er det samme. De forklarer at „i vidt omfang er religionsfriheden blot en særlig afart af ytringsfriheden“ og at forsamlings- og ytringsfrihet er det samme: „forsamlings- og dermed ytringsfrihed“ (s. 298 og s. 358).

Selv om det kan være utfordrende å trekke et skarpt skille mellom religionsfrihet, forsamlingsfrihet og foreningsfrihet på den ene siden, og ytringsfriheten på den annen, gjør den vide definisjonen at deler av boken preges av problemstillinger som bare delvis berører kjernen i ytringsfriheten. Slik jeg ser det, utgjør retten til å gi uttrykk for det man mener og å holde seg informert, en slags kjerne i ytringsfriheten. Fordi boken tar opp en rekke problemstillinger som bare indirekte berører ytringsfrihet i snever forstand, blir boken både lengre og får mindre fokus på emnet enn det tittelen lover.¹

Mchangama og Stjernfelt starter sin oversikt med reformasjonen. Der redegjør de for, i tråd med sin vide definisjon av ytringsfrihet, religiøs undertrykkelse og kontroll i perioden etter 1536. Noen av problemstillingene som løftes frem, som retten til forkynnelse eller å utgi religiøse skrifter, ligger tett på ytringsfrihetens kjerne, men det meste

¹ Det finnes inspirasjon til hvordan emnet kan avgrenses: I Kyrre Eggens doktoravhandling, *Ytringsfrihet* (Oslo, 2004), avgrenses ytringsfriheten etter mønster fra Menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg. Religionsfrihet, forsamlingsfrihet og foreningsfrihet er *lex specialis*, det vil si detaljregulering, sett i forhold til kjernen i den politiske ytringsfriheten.

av kapittelet handler om andre spørsmål. Samme mønster kan vi se i kapittel syv, som tar for seg arbeiderbevegelsens fremvekst. Som ved behandlingen av utviklingen etter reformasjonen, er det temaer som i liten grad dreier seg om tradisjonell trykke- eller talefrihet, som kommer i forgrunnen.

Som en del av fremstillingen av den tidligste perioden fremheves de harde straffene for ulovlige ytringer. Forfatterne peker på at etterreformatorisk lovgivning innebar „en hård reglementering af ytringsfriheden i form af blasfemiparagraffer, der også forbindes med dødsstraf“ dessuten ble „majestætsfornærmelse også en af lovens værste forbrydelser, ofte også med dødsstraf“ (s. 24). Også senere lovgivning, helt frem til trykkefrihetsforordningen av 1799, inneholdt bestemmelser som kunne gi dødsstraff. Boken gir flere eksempler på personer som ble dømt til døden for sine ytringer, men så vidt jeg kan se, har ikke forfatterne funnet eksempler på at en slik straff er blitt fullbyrdet.² Et større fokus på utmålingspraksis snarere enn strafferammene, kunne kanskje gitt et mer balansert bilde og et bedre grunnlag for en sammenligning over tid.

Når vi kommer frem til slutten av 1700-tallet, presenteres leseren for helten i fortellingen: Michael Birckner. Mchangama og Stjernfelt fremhever Birckner som „trykkefrihedens danske teoretiker“ (s. 211, 944). Han var teolog og ga i 1797 ut boken *Om Trykkefriheden og dens Love*. Boken var inspirert av Kant, kritiserte reskriptene som regulerte trykkefriheten og argumenterte for at nesten alle typer ytringer burde være tillatt. Slik Birckner så det, var det bare oppfordringer til opprør og krenkelser av privatlivets fred som burde forbys. Birckner baserte sin fremstilling på sine egne betraktninger om trykkefriheten. Først når han selv hadde skrevet ferdig, undersøkte han andre forfatteres argumenter.³ I fortalen til boken er han åpen om at han arbeidet „langt fra Hovedstaden og dens Bibliotheker“ og derfor ikke var i stand til å lese alle bidrag i den samtidige trykkefrihetsdebatten.⁴ Birckner er interessant fordi han var en liberal stemme i en ellers illiberal tid, men det må spørres om hans betydning for og innflytelse på ytringsfriheten i Danmark kan forsvare den plassen han tilegnes i boken (s. 211-219). Birckners fremste kritiker, jussprofessor Johan F. W. Schlegel, finner forfatterne bare plass til i en note (note 165 på s. 965). Schlegel fikk etter alt å dømme vesentlig større innflytelse på den senere

² På sidene 109-110 omtales henrettelsene av fem slaver på de Vestindiske Øyer, men den saken dreide seg om planlegging av opprør og ikke ulovlige ytringer.

³ Michael Gottlieb Birckner: *Om Trykkefriheden og dens Love*, København, 1797 s. 1.

⁴ Birckner (1797) s. 2.

utviklingen av trykkefriheten i Danmark-Norge. I en omfattende anmeldelse i tidsskriftet *Astræa* argumenterte Schlegel for at den vidtgående trykkefriheten som Birckner foreslo ville „undergrave lovmæssig Frihed ved at indføre tøileløs Raahed“. ⁵ En uinnskrenket trykkefrihet ville slippe løs „alle Anarkiets Furier“. ⁶ En vurdering av Schlegels syn, om at grensen mellom lovlige og ulovlige ytringer handlet om skillet mellom „trykkefrihet og trykkefrækhet“, kunne dessuten gitt interessante perspektiver på Mchangama og Stjernfelts egen ytringsfrihetsoppfatning.

I fremstillingen av perioden fra 1890 og frem til i dag bruker boken uttrykket „Voldsmandens Veto“ som et gjennomgangstema for å beskrive illegitime begrensninger i ytringsfriheten. ⁷ Uttrykket er fengende, det er lett å være å være enig i at vold ikke kan få begrense retten til å ytre seg fritt. Enkelte steder brukes også „jihadistens veto“ som en avart av voldsmandens veto med enda sterkere motiv appell. Mchangama og Stjernfelt har avledet uttrykket fra „heckler’s veto“, og forklarer det slik på side 840 i boken:

Urscenen er, at man har en taler, der står over for et publikum, hvori der er en „heckler“, en opvigler, der er i stand til at ophidse mængden imod taleren. Hvis situationen strammer til, og massen går til angreb på taleren, kan myndighederne se det som den eneste udvej at forbyde taleren at tale videre, fordi der i modsat fald vil være fare for hans liv – selvom det er at krænke hans ytringsfrihed.

Situasjonen forfatterne beskriver er at myndighetene begrenser en person eller gruppes ytringsfrihet for å verne dem selv, fordi det er fare for at tilhørere vil ty til vold. Tilsynelatende er det bare ett av eksemplene der boken bruker uttrykket „voldsmandens veto“, som passer med denne definisjonen. Det gjelder opphevelse eller flytting av islamkritiske demonstrasjoner av frykt for voldelige motdemonstrasjoner (s. 742). Her kunne man se for seg at politiet ønsket å flytte eller avlyse demonstrasjonene for å beskytte de som ønsket å ytre seg, men avgjørelsen kunne også skyldes behovet for å få bedre mulighet for å kontrol-

⁵ Johan Frederik Wilhelm Schlegel: „Erindringer imod Hr. Birckners Skrift: om Trykkefriheden og dens Love; tillige med et Forsøg paa at bestemme Grændseskiellet imellem Trykkefrihed og Trykkefrækhet“, *Astræa*, 1 (1797), s. 345-488, citat s. 346.

⁶ Schlegel (1797), s. 378.

⁷ Se sidene 493, 576, 682, 742, 833, 841 og 844. I tillegg brukes jihadistens veto på sidene 531, 840, 899 og 926.

lere situasjonen eller for redusere faren for skader på bygninger eller annen eiendom.

De andre tilfellene der boken benytter „Voldsmannens Veto“, er ikke lett å få til å passe med Mchangama og Stjernfelts definisjon. På side 493 omtales for eksempel episoden der redaktør Viggo Hørup på 1890-tallet måtte ha hjelp av venner for å unngå rasende meningsmotstandere på grunn av sine antimilitaristiske skrifter. Selv om trusselen om vold var en reaksjon på Hørups utgivelser, var det her ikke snakk om noen begrensninger fra myndighetenes side. På side 575 brukes „voldsmannens veto“ for å beskrive hvordan forfatteren Thit Jensen på 1920-tallet møtte motstand da hun argumenterte for bruk av prevensjon og for familieplanlegging. Jensen ble demonisert og ved ett tilfelle truet handelsreisende et hotell med boikott om hun fikk bo der. Her forekom det altså verken noen trussel om vold eller begrensning av Jensens ytringsfrihet fra myndighetenes side. I kjølvannet av Rushdie-saken antyder forfatterne at voldsmannens veto kan ha ført til selvensur hos forfattere og i mediene, men heller ikke dette eksempelet lar seg lett forene med den definisjonen forfatterne presenterer (s. 844). Det ser derfor ut til at Mchangama og Stjernfelt benytter „Voldsmannens Veto“ generelt for å beskrive situasjoner der ytringsfriheten begrenses ved hjelp av illegitime midler.

En mer direkte oversettelse av „heckler's veto“ kunne vært 'avbryters veto'. En slik oversettelse peker på en problemstilling som Mchangama og Stjernfelt ikke ser ut til å diskutere: Hvor vil de trekke grensen mellom to personer eller gruppers ytringsfrihet? Bør ytringsfriheten omfatte retten til å avbryte, og dermed hindre at andre ytrer seg? Da Donald Trumps utdanningsminister, Betsy DeVos, i mai 2017 forsøkte å holde tale under vitnemålsutdelingen ved Bethune-Cookman-universitetet i Florida, ble talen gjentatte ganger avbrutt av tilrop og buing.⁸ Bør både taleren og tilhørerne tilkjennes samme ubegrensede rett til å ytre seg i slike tilfeller? Mchangama og Stjernfelt er innom en tilsvarende problemstilling i innledningen gjennom sin kritikk av No-Platform-bevegelsen, som forsøker å hindre at kontroversielle ytringer får en plattform ved å slippe til ved universitetene (s. 15). At det skulle være noen vesentlig forskjell på å hindre ytringer gjennom press på universitetsledelsen og gjennom tilrop, er ikke opplagt.

På mange måter er all historie samtidshistorie: Det er antagelig ikke mulig å legge fra seg alle moderne oppfatninger og kunnskapen om hvordan utviklingen ble, i tolkningen av fortidige begivenheter. Likevel har forestillingen om at ytringsfrihetens historie i Danmark star-

⁸ <http://edition.cnn.com/2017/05/10/politics/betsy-devos-bethune-cookman-commencement-protest/> (11.05.2017).

tet med Struensee og utviklet seg lineært mot stadig større frihet, i for stor grad fått prege fremstillingen. Flere steder finnes det formuleringer som understreker at forfatterne ser på begivenhetene som del av en irreversibel utvikling: På side 126 brukes uttrykket „åbnede også en dør, der skulle vise sig vanskelig at lukke igjen“, på side 166 omtales Struensee som at han hadde „slået proppen af en flaske, der viste sig aldrig rigtig at kunne forsegles igjen“ og på side 228 forklares det at „ånden var ude af flasken“. Noen steder kan det også se ut som om forfatterne leser en senere utvikling inn i fortidige begivenheter. For eksempel tolker de 1849-grunnloven slik at den inneholdt en klar „ordlyd vedrørende forbuddet mod begrænsninger af den formelle ytringsfrihed“ selv om § 91 etter sin ordlyd kun dreier seg om trykksaker (s. 415). De kritiserer teatersensuren som ble innført i 1853 fordi den bare kunne „legitimeres ved en snæver fortolkning af paragrafens ordlyd“ (s. 415).

Det ligger et omfattende arbeid bak boken, selv om Mchangama og Stjernfelt er åpne om at de i stor grad bygger på andres kildestudier (s. 19). Det er forståelig ut i fra det vide lerretet de spenner opp. Dette betyr blant annet at mange av sitatene er sekundærsitater, det vil si at de er gjengitt basert på andre fremstillinger og ikke primærkildene. Dette gjøres også der primærkildene er relativt lett tilgjengelige. En slik fremgangsmåte må kunne aksepteres om det dreier seg om en bok uten akademiske ambisjoner, men står i kontrast til at boken har vært gjenstand for fagfellevurdering. Godkjenning gjennom en slik vurdering skal bety at arbeidet ligger på et faglig nivå som tilsier at det kan publiseres som en del av fagets vitenskapelige litteratur. Når boken er ment som et vitenskapelig bidrag, må den også måles opp mot normene som gjelder for akademiske tekster.

I noen tilfeller gjør bruken av sekundærkilder at det blir uklart hva forfatterne mener er en riktig fremstilling av sentrale begivenheter. Reskriptene som kom under Struensee, er her et illustrerende eksempel: Reskriptet av 14. september 1770 opphevet sensuren og innførte dermed trykkefrihet i Danmark-Norge, trykkefrihet i betydningen en rett til å trykke uten forhåndskontroll.

Dette følger klart av ordlyden i reskriptet. Det inneholder to avsnitt, der det første fremhever generelt verdien av skrivefriheten og det andre opphever sensuren:

at ingen efter dags skal være pligtig og forbunden til at lade sine Bøger og Skrifter, som han vil overgive til Trykken, underkaste den hidtil anordnede Censur og Approbation.⁹

⁹ Reskript 14. september 1770 (Fogtman: *Reskripter*, 1786, 6. del, bind 1, s. 253).

Perioden som fulgte dette reskriptet omtales på en dekkende måte i boken som „trykkefrihedstiden“ (s. 154). Frislippet førte til en stor oppblomstring av politisk og kritisk pamflettlitteratur og illustrerte dermed den repressive effekten av forhåndssensuren. Imidlertid inneholdt en del av skriftene kritikk av makthaverne og Struensee selv. Dessuten forekom det omtale av ryktene om hans affære med dronningen. Dette ble raskt utålelig, og Struensee utferdiget 7. oktober 1771 et nytt reskript om trykkefriheten.

Reskriptet fra 1771 omtales i boken som „et nyt regelsæt, der opretholdt den fuldkomne censurfrihed“ og at Struensee „med reskriptet strammede det retlige greb om den trykkefrihed, han året forinden havde sat fuldstændig fri“ (s. 171). Det kan virke som om forfatterne med støtte i Harald Jørgensens avhandling *Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848*, legger til grunn at 1770-reskriptet opphevet alle rettslige rammer for trykte ytringer og at 1771-reskriptet innførte nye begrensninger. Teksten i de to reskriptene gir ikke støtte for en slik tolkning. 1771-reskriptet, som forfatterne selv siterer, inneholder etter sin ordlyd bare en påminnelse om at straffene for ulovlige ytringer fremdeles var gjeldende (note 64 på s. 961).

Den d. 14 Sept. 1770 bevilgede Trykkefrihed maae ikke misbruges til derved at overtræde andre borgerlige Love, hvorfor og alle Injurier, Pasqviller og oprørske Skrivter fremdeles, ligesom forhen, skal være underkastede den derfor satte Straf.¹⁰

Paragraf 3 i 1771-reskriptet inneholder en presisering av at det ikke var tillatt med helt anonyme utgivelser: Forfatters eller boktrykkerens navn måtte angis. Dette omtales ikke av Mchangama og Stjernfelt, men kan heller ikke hevdes å utgjøre en ny regel. Den strenge reguleringen av ulovlige ytringer i Danske Lov ville ikke gi mening om det var tillatt å skrive anonymt.

Boken inneholder et omfattende noteapparat og sluttnotene brukes både til kildehenvisninger og til gjengivelse av utdypende kildemateriale. Enkelte ganger er det dessverre ikke helt klart hva som er tanken bak henvisningene, for eksempel legger forfatterne til grunn at den norske 1814-grunnlovens § 2 la „[s]tærke begrænsinger på ytringsfriheden“ (note 32 på side 970). Bestemmelsen slo fast at den evangelisk-lutherske tro var Norges offentlige religion og at de som bekjente seg til den pliktet å oppdra sine barn til denne tro. Jesuitter og munkeordener ble forbudt, og jøder fikk ikke adgang til riket. I Norsk stats-

¹⁰ Reskript 7. oktober 1771 (Fogtman: *Reskripter*, 1786, 6. del, bind 1, s. 328).

rettslig teori har § 2 vært ansett å utgjøre det sentrale rettslige fundamentet for statskirkeordningen. Det er ikke opplagt at bestemmelsen ga full religionsfrihet for alle som ikke tilhørte de forbudte gruppene fra 1814, men bestemmelsen ble i tolket slik fra 1840-tallet. Forbudene mot jøder og jesuitter innebar videreføring av Dansk-Norsk lovgivning. Dette var grupper som i praksis ikke fantes i Norge, så bestemmelsens illiberale elementer handlet mer om innvandring enn om religionsutøvelse. At § 2 innbar sterke begrensninger av religionsfriheten, og ut i fra deres definisjon ytringsfriheten, er en posisjon som trenger ytterligere begrunnelse.

Mchangama og Stjernfelts prosjekt om å skrive en sammenhengende fremstilling av Dansk ytringsfrihetshistorie er ambisiøst og prisverdig. Boken vil mye, men oppnår dessverre ikke helt de høye målene forfatterne setter seg. Dette skyldes blant annet at debattformålet kommer i veien. Fokus i fremstillingen er derfor på ytringsfrihetens helter og martyrer: Struensee, Birckner, Dampe, Grundtvig, Henningsen, Rushdie og Westergaard. Andre, som det kan hevdes har hatt større innflytelse på ytringsfrihetens utvikling i Danmark, som Schlegel og Ørsted, behandles i begrenset utstrekning. På tross av bokens omfang og detaljrikdom er det derfor ikke klart at leseren blir presentert for en fullstendig oversikt over ytringsfrihetens historie i Danmark.

Dersom boken skal bedømmes som et akademisk verk, må også andre vurderingstemaer trekkes inn. Det er da grunnlag for å påpeke at kildegrunnlaget kunne vært bredere og forfatterne burde gått tettere på originalkildene. Blant annet kunne det ganske sikkert gitt andre perspektiver på den viktige perioden fra 1770 og frem til etter 1800. Det finnes enkelte feil i sitater og henvisninger, i tillegg mangler noen årstall. Hver for seg er feilene små, men samlet sett etterlater de et inntrykk av at boken er litt uferdig. Det hadde også vært ønskelig om forfatterne hadde trukket flere lange linjer i stoffet. For eksempel forteller de at både Suhm og Birckner formulerte offentlighetsteorier, men disse sammenlignes ikke med hverandre og heller ikke med Jürgen Habermas' teorier på området (s. 159, 161, 214).

Mchangama og Stjernfelt venter til siste side med å gjøre rede for sitt ytringsfrihetssyn (s. 944). Slik de ser det, bør ytringsfriheten bare være begrenset av et forbud mot direkte oppfordringer til alvorlig forbrytelser og grove, usanne injurier. For leseren vil ikke dette komme som en overraskelse, de eneste ytringsfrihetsbegrensningene som er omtalt positivt i boken er forbud mot overgrepssbilder av barn og vern mot injurier (s. 613, 801). Av de mange personene som omtales i boken, er det bare Michael Birckner som når opp i forfatternes målestokk. Han fremheves som idealet selv om Mchangama og Stjernfelt, i

motsetning til Birckner, ikke ser behov for et forbud mot ytringer som krenker privatlivets fred.¹¹

Slik Mchangama og Stjernfelt ser det, har begrensningene i ytringsfriheten i Danmark siden reformasjonen hatt preg av „vilkårlighet, hykleri og misbrug“ (s. 944). På tross av at de finner en meningsfelle i Birckner, klarer de ikke å bevise at det finnes en tradisjon for ytringsfrihet uten noe *men* i Danmark. Tvert i mot viser deres detaljerte gjennomgang at det hele tiden har eksistert materielle begrensninger for lovlige ytringer. Det er bare hvilke hensyn som har vært beskyttet og formene for håndheving som har vekslet opp igjennom historien.

Bård Sverre Tuseth

| SØREN RUD: *Den rette blanding. Oprindelighed og ledelse i 1800-tallets Grønland*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2017, 242 s., 249 kr.

Efter en langvarig og efterhånden noget teknisk debat om, hvorvidt Grønland var en koloni, senest af Jens Lei Wendel-Hansen i *Historisk Tidsskrift* (2016:2, s. 309-336), falder Søren Ruds bog *Den rette blanding. Oprindelig og ledelse i 1800-tallets Grønland* på et tørt sted. Debattens fokus på koloni som statsretligt begreb er efterhånden udtømt, og bogens argument og dets premisser er derfor en fordybelse værd. Indledningsvist slås den store ambition an at „nuancere og kvalificere de endimensionelle billeder af fortidige og nutidige identiteter, som debatten til tider er domineret af“ (s. 15). Det sker som afslutning på forordet, der solidt rammesætter 1800-tals studiets relevans i nutidens forhold mellem Danmark og Grønland. Bogens spørgsmål er da heller ikke, om Grønland var en koloni, men „hvad der var kolonialt ved det danske koloniprojekt i Grønland?“. Det bringer læseren ud over diskussionen om kolonibegrebet og ind i historien om, hvordan og hvorfor administrationen af Grønland udviklede sig, som den gjorde i 1800-tallet, og, ikke mindst, hvordan den havde identitetsdannende eftervirkninger, der stadig er aktuelle i forholdet mellem Danmark og Grønland.

Besvarelsen af bogens indledende spørgsmål og forsøget på at nå målsætningen om at bidrage med et mere nuanceret og empirisk underbygget billede af disse identitetsprocesser – dengang og nu – indløses derefter gennem et grundigt kildestudie og en række teoretiske greb. Netop bogens teoretiske ramme gøres til genstand for et helt kapitel, der presenterer hele apparatet fra Foucaults subjektiveringspro-

¹¹ Birckner (1797), s. 171 (sitert s. 211).